

Közelkép – tanulmányok

A politikai kultúra felülírása: a vezetők kultúraformálása

Nagy ZsoltELTE Politikatudományi Doktori Iskola
nagy.zsolt.pol@gmail.com**Absztrakt**

A tanulmány a politikai kultúra és a politikai vezetés viszonyát vizsgálja, különös tekintettel a válsághelyzetek alatti tudatos kultúraformálásra. A kutatás elméleti keretét a politikai kultúra klasszikus és dinamikusabb, orientációközpontú megközelítései alkotják, amelyek lehetőséget adnak a politikai „mérnökösödés” folyamatának megragadására. Az elméleti alapvetést egy aktuális esettanulmányon, az orosz–ukrán háború (2022–2024) magyarországi politikai recepciójának elemzésén keresztül teszem próbára. Az eredmények azt igazolják, hogy a politikai elit – különösen a domináns kormánypárt – a centralizált kommunikáció és az affektív elemekre építő narratívák révén képes volt rövid távon is sikeresen átkeretezni a társadalom háborúhoz való viszonyát, szemben az ellenzék morális alapú, de fragmentált és kevésbé hatékony kísérletével. A tanulmány konklúziója szerint a politikai kultúra nem csupán lassú szocializációs folyamat eredménye, hanem erős sokkhatások idején az elit által vezérelt, stratégiai cselekvéssel is formálható konstrukció.

Kulcsszavak: politikai kultúra, politikai vezetés, orosz–ukrán háború, politikai orientációk, narratívaelemzés, politikai szocializáció

Abstract***Overwriting Political Culture: Leadership and Cultural Formation***

This study examines the relationship between political culture and political leadership, with a particular focus on the deliberate shaping of culture during times of crisis. The theoretical framework draws on classical and more dynamic, orientation-centered approaches to political culture, which allow for an analysis of the process of political „engineering.” I test these theoretical premises through a contemporary case study: an analysis of the political reception of the Russo-Ukrainian War (2022–2024) in Hungary. The results demonstrate that the political elite—particularly the dominant governing party—was able to successfully reframe society’s attitude toward the war, even in the short term, through centralized communication and narratives built on affective elements, in contrast to the opposition’s morally grounded but fragmented and less effective attempts. The study concludes that political culture is not

merely the product of slow socialization processes but a construct that can be actively shaped by elite-driven strategic action during major shocks.

Keywords: political culture, political leadership, Russo-Ukrainian war, political orientations, narrative analysis, political socialization

Bevezetés

A 21. század egyik leggyakrabban tárgyalt politikatudományi diskurzusa a (liberális) demokráciák válsága. A szakirodalomban kiemelt figyelmet kap a politikai vezetés, azon belül is az illiberális vagy populista politikusok tevékenysége: hogyan ássák alá a jogállamiságot (Ploszka 2024), a fékek és ellensúlyok rendszerét (Aydin-Cakir 2023), a nemzetközi intézményrendszereket (Vinjamuri 2025), az alkotmányos normákat (Szente 2022), illetve miként hatnak egyes szakpolitikai területekre, például az emberi jogok védelmére (Liberties 2025), a civil társadalomra (Zhang 2023) vagy a zöld átmenetre (Thalberg et al. 2025). Kevesebb szó esik azonban arról, hogy az ilyen vezetők cselekvése tudatosan vagy tudattalanul miként változtatja meg a politikai kultúrát.

Az alábbi tanulmányban arra világítok rá, hogy az establishmentellenes vezetők tevékenysége miként változtathatja meg a politikai kultúrát, és ezáltal az intézményi és aktuálpolitikai hatásoknál mélyrehatóbb változásokat idézhet elő a társadalmi szövetben.

A politikai kultúra

Bár – mint szinte minden tudományos, különösen társadalomtudományi kérdés esetében – a politikai kultúra vizsgálata is visszavezethető az ókori görögökhöz (Almond 2000: 3–6), az első jelentős mű, amelyet a fogalom kapcsán érdemes kiemelni, a *The Civic Culture*. Gabriel Almond és Sidney Verba ebben fogalmazták meg a definíció – kisebb kiigazításokkal – ma is használatos modern alakját. Eszerint a politikai kultúra az állampolgárok azon gondolatainak, érzéseinek, ismereteinek, véleményeinek és értékeléseinek összessége, amelyeket az adott politikai rendszer intézményei, szimbólumai, folyamatai és szereplői iránt tanúsítanak (Almond – Verba 1963: 12–15).

Bár a definíció az egyénekből indul ki, a kultúra mégis az állampolgárok összességére vonatkozik, mivel a politika társas folyamat, amely társadalmi szinten értelmezhető. Az egyénnek meggyőződése, hiedelme, felfogása és tudása lehet, kultúrája azonban ebben az értelemben nem, hiszen az egy csoport sajátja (Elkins – Simeon 2000: 23). Egyéni eltérések és kilengések természetesen lehetnek, társadalmi szinten azonban olyan tendenciákból érdemes kiindulni, amelyek irányt mutathatnak, anélkül, hogy determinisztikusan értelmeznénk őket (Almond 2000: 10).

A definíciót az évtizedek során természetesen továbbfejlesztették, új szempontokkal egészítve ki az eredeti értelmezést. Dennis Kavanagh a brit politikai kultúrát

vizsgálva fejtette ki, hogy a politikai kultúra két szegmensből áll. Egyrészt az állampolgárok politikai fogalmakhoz és egységekhez kapcsolódó orientációinak eloszlását jelenti (Kavanagh 1985: 11).

Másrészt olyan normarendszer, amely arra készíti tagjait, hogy egyes politikai viselkedéseket és intézményeket „normálisnak”, másokat pedig „abnormálisnak” tekintsenek saját társadalmukon belül. Olyan attitűdök összessége, amely leírja, hogyan kommunikál a társadalom az elitjével, miként jelzi szükségleteit, valamint hogyan jönnek létre vagy reprodukálódnak a társadalmi kapcsolatok a politika vonatkozásában (Kavanagh 1985: 15). A megfogalmazás azért találó, mert egyszerre fejezi ki a kultúra emberekre gyakorolt hatását és azt, hogy maga is az emberek által létrehozott jelenség, amely Kavanagh szerint a politikai rendszer alapja és abba beágyazódik (Kavanagh 1985: 46–47).

Orientáció

A tanulmányom során az orientációk gondolköréből fogok kiindulni (Eckstein 2000). A politikai kultúra tanulmányozásában az orientációk mély, berögzült alapvetéseket jelentik, amelyek meghatározzák a viselkedésünket. A konkrét helyzetekben tanúsított magatartást az attitűd befolyásolja, amely ezekből az orientációkból épül fel: az attitűd a tapasztalat által szerzett irányító állapot, amely hatást gyakorol az egyén minden, az adott jelenséggel, tárggyal, személlyel vagy helyzettel kapcsolatos reakciójára (Allport 1935: 810). Azaz egy adott szituációban az orientációinkból következő attitűd mentén hozzuk létre az egyedi cselekvésünket. A – pszichológia tudományterületére erősen benyúló – jelenségnek így három része van: az objektív szituációra az egyén az attitűdjeiből következően hoz egy konkrét döntést. Ez a folyamat új attitűdöket is létrehozhat az egyénben – annak alapján, hogy az eredmény hogyan csapódik le – és az egész folyamat – az attitűd formálódásával bezárólag – tudja formálni az ember orientációját, amely az absztrakt értékrendjére világít rá (Eckstein 2000: 309). Az orientációk feldolgozásának három komponense van: a kognitív elem feldolgozza az eseményt, megmagyarázza azt, értelmet ad neki; az affektív elem érzelmeket rendel az eseményhez, amely később a cselekvésben való ösztönzésben lesz kulcsfontosságú; végül az értékelő elem, amely céllal ruházza fel a cselekvést, megmutatja, hogy milyen irányba menjen az egyén (Pye – Verba 1965: 513–517). A társadalom szempontjából akkor releváns egy orientáció, ha csoportos – társadalmi alegységek, zárt csoportok, hegemon pozícióban csoportosulások, vagy össztársadalmi – szinten is megjelenik, gyakori jelenséggé válik egy társadalmon belül. Az attitűd-orientáció elmélet egyszerre beszél alulról felfelé és fentről lefelé ható folyamatokról, számba veszi a makrohatásokat, nem elvitatva az egyéni jelenségek fontosságát, illetve nem statikus állandóként, hanem inkább egy folyamatosan változó folyamatként írja le a politikai kultúrát, annak természetét és változásait. A politikusnak pedig pont az a dolga, hogy változtasson, éppen a stabilitás megőrzése érdekében: így tudja a társadalmat kondicionálni az új kihívásokra – ameddig meg nem töri a társadalom tűrőképességét (Azizi – Ahmad 2021).

Természetesen az attitűdök alapján való vizsgálatnak is megvannak a maga hátrányai, amelyek megnehezítik a politikai kultúra kutatását és elemzését: a definícióból

kiindulva az attitűd egy nehezen megfogható jelenség, amelyet körülményes egyével értelmezni, kiragadni egy-egy attitűdöt, amely megváltozik, míg mások nem. A komplexitásából pedig az is következik, hogy nehéz szegmensekre bontani, inkább a holisztikus megértéshez járul hozzá (Voinea 2019: 12).

A politikai kultúra változása

A korai kutatások (Almond – Verba 1963; Inglehart 1977) a politikai kultúrát kifejezetten lassan változó, statikus társadalmi képződménynek tekintették, amely elsősorban a generációk (Mannheim 1983) váltakozásával módosul. Beugelsdijk és Welzel (2018: 30–31) szerint a politikai kultúra három fő szegmense – a gazdasági fejlettség, a sajátos történelmi hagyományok és a generációk közötti különbségek – közül az utóbbi képes a legerőteljesebben alakítani egy társadalom politikai kultúráját. Ez a változás azonban szintén lassú, különösen napjainkban, amikor az élet-tartam kitolódásával egyre több generáció él egymás mellett.

Az orientációk individuum-centrikus definíciójából következik, hogy mind az egyéni szintű attitűdök, mind az orientációk, mind a társadalmi szintű kulturális témák maguk is egyénileg tudnak változni, társadalmilag ennek az aggregációjában beszélhetünk elmozdulásról (Eckstein 2000: 310). Vagyis az orientációk változnak, természetüknél fogva soha állandók, és egyúttal nem is magyarázhatóak ezek a változások egy univerzális törvénnyel a szubjektum kulcsszerepe miatt. Ezt érdemes kiemelni a tudományos megismerés és előreláthatóság korlátjaként.

Azonban a szubjektum csupán az egyik része az egyenletnek, amely az orientációs változást adja ki: fontos azt is kiemelni, hogy az orientáció maga is egy kulturális jelenség, vagyis nem csupán az egyén teremti meg a saját orientációit, hanem a szocializáció révén megkapja azokat a társadalom különböző szegmenseitől. (Uo.) Ez a szocializáció lehet „közvetlen” tanítók és más tudást átadó aktorok révén, vagy „közvetett” az adott kulturális közegben való létezés által, a külső behatások következtében. Ez a szocializációs folyamat az egész életen át tart – hiszen ahogy korábban megjegyeztem, az orientáció folyamatosan változik, amihez elengedhetetlen a tanulás állandó jelenléte –, még ha egyes időpontok – különösen a korai szocializáció – meghatározó a fejlődésben és a későbbi változásokban.

Általánosságban el lehet mondani, hogy az idő haladtával az orientációk egyre kevésbé mozdulnak el, vagyis a korai szocializációs élmények, tapasztalatok és tanulmányok sokkal erősebb hatást tudnak elérni, mint a későbbi életszakaszokban – ezért is alakul ki a generációs tudat (Uo.: 111). Ez a „tehetetlenség” egyrészt az egyre növekvő tudás és tapasztalás mennyiségével függ össze, másrészt a kognitív disszonancia redukciójának jelenségéből, a belső koherencia megteremtésére törekvésből következik.

Mindezek miatt a kultúra nagyon lassan változik: az egyének maguk igen nehezen fogadnak el új jelenségeket és „igazságokat”, igyekeznek inkább beilleszteni a régi orientációjukba, ezzel lassítva a kulturális változást. Erős, külső sokkhatások tudják kibillenteni ezt a tendenciát, amelyek lehetnek „természetesek” – valamilyen nem tervezett strukturális, külső változás következtében –, vagy „mesterséges” – amely aktorok tudatos kísérlete a kultúra változtatására. Ilyen hatásokból egyre több van

a modern társadalomban, amely a kultúrát is lazábbá, könnyebben formálhatóvá teszi Eckstein szerint (Uo.: 113–114).

Ehhez képest az 1990-es években megjelentek, majd egyre inkább elterjedtek azok a gondolatok, amelyek a pillanatnyi történéseket, meghatározó pillanatok és eseményeket kiemelik és kultúramódosító jelentőséget tulajdonítottak a tudósok nekik (Werlin – Eckstein 1990). Eszerint a politikai kultúra nem statikus, sokkal inkább „létre kell hozni és fogyasztani is kell, csakúgy, mint a kultúra többi ágát” (Street 1994: 111). Egyes politikai kultúrát megalapozó szegmensek ellenállók, továbbá kitartanak – mint a nemzetiség, a vallás vagy a rassz – míg mások könnyebben változhatnak akár egy-egy generáción belül is – az életkor például befolyásolja a politikai szokásainkat. (Almond 2000: 16).

Axiomaként fontos kiemelni, hogy az emberek változnak, mivel nemcsak szokásaik, életmódjuk vagy kapcsolataik formálódnak, hanem politikai nézeteik, politikai szokásaik, véleményük a társadalomról, vagy akár az intézményekben, rendszerekbe vetett bizalmuk is. Következésképpen, egy társadalom politikai kultúrája is ugyanúgy változik szükségszerűen: nem ugyanazok az értékei a társadalomnak most, mint 60 éve volt, még a legszilárdabb demokráciákban sem. A kultúra stabil, azonban nem szükségszerű annak követése, az adott struktúráktól mindig el lehet térni (Szűcs 1981: 357) és nem ugyanazok az emberek alkotják a társadalmat most, mint 20 éve, hiszen egyesek elhunynak, mások felnőnek és belépnek a demokratikus politikai döntéshozás folyamatába, a kettő közöttieknek pedig megváltozik a preferenciájuk, szükségleteik, vágyaik az állam és a társadalom irányába.

Ezen felül a társadalom összképe is drámaian megváltozhat szűk időintervallum során is. A társadalom nem homogén egység, amely csak együtt tud egyik vagy másik irányba mozdulni, hanem plurális, sok rétegből álló, a változásoknak másképp kitett csoportok és egyének összessége. Bizonyos időpillanatokban egy-egy kulturális, politikai vagy világnézeti beállítottság domináns lehet, azonban mindig vannak kisebbségben másképp gondolkodók, akik táptalaja lehet egy új domináns kultúra korszakának (Crothers – Lockhart 2000: 304). Ahogy Dankwart A. Rustow fogalmazta meg: „Az összehasonlító politikatudománnyal foglalkozók először is lehetetlennek fogják találni, hogy a kultúrát akár rögzített adatként, akár pusztán háttértényezőként kezeljék. Újra és újra meg kell próbálnia megragadni az elméjében egy rendkívül dinamikus és múló kulturális színtér képét.” (Rustow 1957: 534). Vagyis egyszerre stabil és folyamatosan változó rendszert kell valahogy elemezni, amelyre hosszútávú felvételek és pillanatképek is csak részben adnak kielégítő választ.

Itt nem az életciklusokban bekövetkezett változásokra gondolhatunk, hanem új társadalmi jelenségekre, mint a posztmaterializmus megjelenésére (Abrahams 2014: 19–25), vagy akár olyan humánökológiai katasztrófákra, mint a COVID-19-járvány (Soutphommasane – Stears 2022). A változás természetének számos befolyásoló faktora lehet: akár külső tényezők, akár a szocializációban megjelenő változások, mint az internet, vagy korábban a televízió, vagy a politikai elit tudatos beavatkozása (Almond 2000; Voinea 2019).

Vannak olyan erős hatások is – forradalmak, válságok, rendszerváltások, nemzeti szintű sokkok – amelyekre a kultúra – lassú jellegéből fakadóan – nem tud válaszolni és adaptálódni időben, amely társadalmi feszültséghez vezet, a kultúra deformált

lesz, az orientációk elveszítik korábbi erejüket. A disszonancia feloldásának egyik megoldása az államtól – kormányzat – való orientáció várása. Amennyiben egy ilyen sokkot az államapparátus – vagy annak egy politikai szegmense – túlél, úgy szerepe felerősödik és az erős politikai vezetőre való igény megnő, a transzformatív politikus (Rotberg 2012) mozgástere kiszélesedik. A rövid távú társadalmi változás az oppor-tunista, lázadó vagy társadalomból kivonuló attitűdök gyakoriságának növekedése, míg hosszú távon a generációs különbség megnő, mivel az új és régi generációk me-rőben más sémákban szocializálódnak. (Eckstein 2000: 313–315).

Politikai kultúra és elit

Az adott társadalomban lévő kultúrát több, egymással összefüggő szubkultúrára – amely a domináns társadalmi kultúrán kívül létrejövő többé-kevésbé zárt rend-szerben, hasonló életkörülmények között lévő emberek által kialakított kulturális normarendszer (Cohen 1955) – lehet bontani. Bár ezeknek kölcsönhatásai magában könyveket érdemlő téma lenne, jelen tanulmányban a politikai elittel mint primus inter pares jellegű szubkultúrával foglalkozom.

Kavanagh (1985: 34) is kiemeli az elit, mint szubkultúra jelentőségét, mint speciális alegységét a társadalomnak. Státuszából adódóan sokkal nagyobb ráha-tása van az egész társadalomra és a kultúrára, alapvetően képes befolyásolni azt. A politikai elit, a vezetők mintaadók a teljes társadalomnak, változtatják az embe-rek látásmódját és a demokrácia legitimációjához is hozzájárulnak cselekedeteik-vel, amennyiben képesek „feladni önös, rövid távú érdekeiket a demokráciáért” (Siaroff 2013: 106).

A kulturális szakadék – „cultural gap” – a politikai elit és a társadalom többi része között alapvetően tudja befolyásolni az ország működését, a politikai rendszer legi-timitását vagy a társadalmi feszültségek növelését, illetve csökkentését (Kavanagh 1985: 29). Herbert Werlin és Harry Eckstein külön elemezték a politikai vezetők ha-tását a kultúrára és úgy gondolják, hogy öt fontos pontnak kell létrejönnie, hogy egy politikus a kultúrát tudja módosítani: 1. centralizáció kérdésében a politikai vezetés-nek ki kell delegálnia a feladatokat alsóbb szintekre a hatalom és kontroll elvesztése nélkül; 2. a többi társadalomformáló szereplővel való hatáskörök tisztázása, vagyis ki kell jelölni, hogy mely intézmények (ombudsman) milyen szempontból és milyen mértékben érinthetők politikailag; 3. a soft eszközök, mint a befolyás vagy az ösz-tönzés, illetve a hard eszközök, mint a büntetés, vagy a kényszerítés egyensúlyának megteremtése; 4. legitimációs stabilitás támogatja az alulról jövő kommunikációt anélkül, hogy ez gyengítené a vezetők képességét a politikák végrehajtására; 5. flexi-bilitás és kreativitás az új fejleményekre. (Werlin–Eckstein-féle 1990: 252).

Érdekes példa a Szovjetunió tudatos ideológiai átképzése, amely létre akarta hoz-ni a „szovjet embertípust”. Kavanagh meghatároz irányelveket, hogyan lehet egy ilyen léptékű folyamatot megpróbálni. Szükséges hozzá a nagyfokú és közvetlen irányítás az államtól; kiszervezett, formális intézményeken keresztül való végrehajtás; a poli-tika szokásosnál nagyobb súlyban való szerepvállalása az államban; a társadalom és az állam összemosódása, az állami, állampolgári és pártérdekek és erények átfedése, illetve a régi értékek, kulturális szegmensek gyengítése. (Kavanagh 1985: 59–60).

Az összes elem együttes alkalmazása se jelenti, hogy sikeres lesz a kísérlet akár rövid, akár hosszú távon, azonban rámutat az állam és a döntéshozók fontos szerepére, illetve a szándék mérhetőségére.

A tanulmányomban ennek a szegmensnek is csak egy részére, a politikai döntéshozók szándékaira leszek kíváncsi. Úgy gondolom, hogy a politikai gondolkodás, beszédek (Kavanagh 1985: 84) és egyéb politikai cselekvéstípusok vizsgálatával megfigyelhető az egyes aktorok döntéseinek háttere és következményei a társadalomra. Természetesen a politikai cselekvés összetett jelenség, amelynek tanulmányozása magában foglalja a cselekvő gondolkodását – amely maga is cselekvésként fogható fel a politika világában (Schlett 2018) –, a döntések manifesztálódását – beleértve a jogszabályi változásokat, intézményi átalakításokat, személycseréket, csak hogy néhányat említsek – illetve a társadalom reakcióját is, amely elfogadhatja azt vagy visszautasíthatja, esetleg figyelmen kívül hagyhatja akár.

Ezen felül azt sem szabad elfelejteni, hogy a politikai kultúra befolyásolja a politikai intézményeket (Akaliyski 2021), illetve a politikai elit működését is (Almond 2000). Tehát a folyamat dinamikus és kétirányú: a politikai kultúrában létezik egy politikai elit és a politikai választók (Voinea 2019: 2), utóbbi választja előbbit, előbbi pedig saját céljai és lehetőségei szerint alakítja a rendszert és a választók kultúráját.

Az is előfordulhat, hogy a választók – amennyiben a kulturális változást túl soknak érzik – szembemehetnek az elittel, adott esetben le is válthatják, ha van olyan alternatíva, akit megfelelőbbnek tartanak. Itt azonban érdemes megjegyezni, hogy nemcsak a voksolásban fejezhetik ki az orientációjuk ellenében cselekvő hatalommal szembeni nemtetszésüket a polgárok: a tüntetések, sztrájkok, petíciók, jogszabályok szándékos be nem tartása, megmozdulások, fegyveres megmozdulások, autonómiatörekvések is ilyen válaszreakciók lehetnek – amelyek alkalmazása a politikai kultúrában is kódolva van.

Példa a politikai orientációk formálására: orosz–ukrán konfliktus Magyarországon

A tanulmányom második felében egy gyakorlati példán keresztül fogom bemutatni, hogy a politikai kultúra miképp tud vagy éppen nem tud változni a politikai aktorok hatására. Ehhez egy aktuális témát, a 2014 óta tartó, de 2022 óta teljes körű háborúvá eszkalálódott orosz–ukrán konfliktust fogom megvizsgálni. Arra vagyok kíváncsi, hogy a háború eszkalációja óta a vezető politikai erők miként nyilatkoztak a háborúról, és ez hogyan hatott a háború, annak szereplőinek, illetve magyarországi vonatkozásainak megítélése a társadalomban. Ehhez egy rövid történeti bevezető után bemutatom a kormányoldal és az ellenzék narratíváját a háború kapcsán, illetve azt is felmérem, hogy milyen intenzitással képviselték ezt a politikai napirendjük kialakításában.

Az orosz–ukrán konfliktus eszkalációja

Ukrajna 1991-es függetlensége óta mozgott a geopolitikai nyugat, illetve Oroszország vonzáskörzetének határán, hol az egyik, hol a másik oldalhoz közeledve, de igazán egyiktől sem elszakadva (D’Aneri 2019), úgy, mint a balti államok, amelyek a nyugati integráció szerves részei lettek, vagy Belarusz, amely teljesen az orosz oldalra integrálódott. Azonban 2013-ig katonai konfliktus nélkül sikerült fenntartania a hintapolitikát. Azonban amikor 2013 novemberében tüntetéshullámok sora kezdődött el Kijevben, amelynek a kiváltó oka az ukrán elnök, Viktor Janukovics orosz orientációja volt (Kvit 2014). Az oroszbarát elnök elzavarására válaszul orosz csapatok megszállták a Krím félszigetet, valamint két, jobbra oroszok által lakott ukrán megyét is egy hibrid háborús akció keretében (Galeotti 2019).

2015 és 2022 között a háború alacsony intenzitású, befagyott konfliktussá vált, azonban 2022 februárjában Moszkva teljes körű hadműveletet indított Ukrajna ellen, amelynek célja az ország demilitarizálása, az oroszok lakta területek Oroszországhoz csatolása, illetve oroszbarát kormányzat telepítése Ukrajnába, távol tartva ezzel az ukránokat a nyugati integrációtól. A konfliktus első körben nem érte el célját, azonban mind a mai napig tart változó katonai sikerekkel (Katchanovski 2025: 277–280).

Az ukránokat nagyban segíti a nyugati szövetségi rendszer mind humanitárius, mind katonai oldalról, amely hozzájárul az ország fennmaradásához. A segítség mértéke megosztja a nyugati társadalmakat is, illetve egyes kormányzatok is másképp állnak a kérdéshez Európában, illetve az Amerikai Egyesült Államokban is (Ash et al. 2023).

Magyarországon a háború 2022-es eszkalációja nem csupán a geopolitikai közelség, az Ukrajnában lakó magyar anyanyelvű kisebbség és a hosszú ideje meglévő ellenzéki narratíva miatt volt relevánsabb, mint más országokban, de azért is, mert ugyanazon év áprilisában országgyűlési választások voltak, amely felnagyította a témát, a politikai oldalak beemelték a kampány hajrájára a napirendbe.

Kormánypárti és ellenzéki narratívák a háborúra

A következő alfejezetben a Fidesz–KDNP és a vele szembenálló nagyobb ellenzéki aktorok háborúval kapcsolatos narratíváját fogom összefoglalni. Ehhez vezető politikusok megnyilvánulásait fogom elemezni 2022 februárja és 2024 februárja közötti időszakban. A kezdeti időpont így a háború eszkalációjának ideje, amikor előtérbe kerül a háború kérdése, illetve az onnantól eltelt két év.

A végpont megállapításakor számításba vettem, hogy 2024 márciusától alapvetően változott meg a magyar pártpolitikai paletta Magyar Péter politikába való belépésével, amelynek elemzését tudatosan kihagyom a tanulmányból. Ennek oka, hogy egyrészt a konfliktus még mindig tart, tehát kellett egy lezáró időpontot találnom, másrészt a Tiszsa Párt megjelenése olyan feketehattyú-hatás a magyar belpolitikában, amelynek elemzése túlmutat a dolgozat keretein.

Az elemzésemben négy politikus diskurzusát elemzem, két kormánypártit (Orbán Viktor és Szijjártó Péter), két, a Fidesztől balra elhelyezkedő ellenzékit (Márki-Zay

Péter és Dobrev Klára). A kiválasztásnál a Fidesztől a külpolitikában prominens szereplőket – az egész rezsimet meghatározó miniszterelnököt, illetve a külügyminisztert – választottam ki. A baloldalnál sok, alacsony támogatottsággal rendelkező párt van, így nehéz volt kiválasztani két karaktert, akivel fémjelezhető a narratíva. A választás végül a miniszterelnök-jelöltre esett, aki meghatározta a napirendet és a baloldal reakcióját a háború kitörésének időpontjában, illetve a vizsgált időszakban a tömb legerősebb pártjának, a Demokratikus Koalíciónak (DK) az első számú politikusát.

A politikai szereplők hivatalos megnyilvánulásainak széles skáláját alkalmaztam az elemzés során, így nem csupán a nyilvános beszédek, illetve interjúk kerültek be, de a politikusok hivatalos Facebook-oldalán megjelent posztokat is elemeztem a vizsgált időszakban.

A „szláv belügy” a Fidesz narratíváiban

A kormánypárt már a konfliktus eskalációja előtt komolyan foglalkozott a háború kérdésével, hiszen Orbán Viktor miniszterelnök az offenzíva előtt alig pár héttel járt Moszkvában, és a látogatás után még azt nyilatkozta, hogy a háború elkerülhető, ő pedig békemissziót teljesítve jár ott (M1 – Híradó 2022a). Bár később azt mondta, hogy ekkor már látta Putyin orosz elnökön az eltökéltséget, ekkor még nem volt ennek jele, és a háború kitörése után sem volt hetekig kiforrott narratívája a kormányoldalnak, a „stratégiai nyugalom”, azaz a kivárás ismétlésén kívül (kormany.hu 2022). Az interjúból az is kiderül, hogy ekkoriban még a hangsúly a nyugati politikai térrel (EU és NATO) való egységen volt, illetve az Ukrajnának való fegyveres segítségnyújtást arra hivatkozva nem kívánja indítani, hogy „nincs olyan fegyver, amit nélkülözhetnénk” (Uo. 6. bekezdés).

Később a narratíva nemcsak kiteljesedett, de át is alakult. Ukrajna mint a kormánypárt ellenlábasra került elő, és elmondásuk szerint az ukrán elnök, Zelenszkij nyíltan támogatta az ellenzéket, hogy Magyarország bevonódjon a háborúba, vagyis Zelenszkij konkrét politikai ellenfele lett Orbánnak (M1 – Híradó, 2022b). Ukrajna a magyar gazdasági jólét ellenében lett meghatározva: kezdetben csak a háború finanszírozása által (Orbán 2022), később pedig az Európai Unióhoz való csatlakozásuk lévén csökkenének a magyaroknak járó pénzeket.

A csatlakozás kapcsán az ekkoriban előkerülő másik érv Ukrajna felkészültségét érintette, amely szerint az ország „nem teljesíti a felvételi követelményeket”, a „választásokat sem tartják meg” és nem érvényesül a jogállamiság, oligarchák irányítják az országot Szijjártó Péter szerint (Népszava, 2023). Vagyis az ország nem felel meg az Európai Unió standardjainak, elmaradott hozzá képest. Szijjártó itt elmondta a harmadik és negyedik nagy érvet is az ukránok ellen: egyrészt kiemeli, hogy Ukrajnával a háború is bejönne az Európai Unióba, amit nem szeretnének, illetve Ukrajnának kötelezettsége van a kárpátaljai magyarsággal szemben, akik jogsérelmeket szenvednek el Zelenszkij elnöksége óta. (Origo.hu 2023).

Végül a kormányzat kiemelten foglalkozott azzal, hogy a háború folytatása Ukrajna saját döntése, vagyis ők is felelősek az emberáldozatokért és a béke hiányáért

(Dudlák 2023: 62–63), amely morálisan is helytelen, hiszen ukránok halnak meg a fronton (Magyari, 2022). Vagyis elmondható, hogy az ukránokról negatív, ellenséges képet fest a magyar kormányzat, nem a morális egyetértés, hanem a konfliktusok kiélezése a központi elem vele szemben. Sőt, kifejezetten degradálta Ukrajnát, amely nem felel meg az európai minőségnek, és nem is igazi ország, csak az oroszok és Európa közti pufferzóna, „senkiföldje” (24.hu 2023).

A tanulmány második felében egy gyakorlati példán keresztül mutatom be, hogy a politikai kultúra miként változhat – vagy éppen maradhat változatlan – a politikai aktorok hatására. Ehhez a 2014 óta tartó, 2022-ben teljes körű háborúvá eszkalálódott orosz–ukrán konfliktust vizsgálom. Arra keresem a választ, hogy a háború eszkalációja óta a vezető politikai erők miként nyilatkoztak a konfliktusról, és ez hogyan hatott a háború, annak szereplői, valamint magyarországi vonatkozásai társadalmi megítélésére. Rövid történeti bevezető után bemutatom a kormányoldal és az ellenzék háborúval kapcsolatos narratíváját, valamint azt, hogy ezek milyen intenzitással jelentek meg politikai napirendjünkben.

Összefoglalásként elmondható, hogy a Fidesz kommunikációjában az orientáció kialakítása a következőképpen zajlott: Az ukránok nem győzhetnek az oroszokkal szemben (kognitív elem), egy szomszédos háborúban, amitől félni kell, mivel kiterjedhet (affektív elem) így a legjobb az aktív távolmaradás és a béke sürgetése (orientációs elem). Az ellenzék pedig az irracionális ukránokkal szövetkezik, bevonva Magyarországot a háborúba, ezért kell őket távol tartani a hatalomtól.

Az „orosz agresszor” narratívája a baloldali ellenzékben

A baloldali ellenzékét is meglepetésként érte Oroszország támadása Ukrajna ellen. Kezdetben be tudták illeszteni a narratívájukba könnyedén, hiszen régi ellenzéki toposz, hogy „Orbán Viktor és Vlagyimir Putyin túl szoros szövetségesek” (Népszava 2014).

A háború kitörésekor egyértelmű volt, hogy Putyin a támadó fél, amelyet Márki-Zay Péterék igyekeztek is kihasználni, Oroszország felelősségét kiemelni a háború miatt, és segítségnyújtásról biztosítani Ukrajnát (Kerényi 2022). Azonban hosszú távon a narratíva inkább belpolitikára ment át, kevésbé beszélt az ukránokról vagy az oroszokról, a háborúért is leginkább Orbánt kezdte el okolni, nem pedig az oroszokat (hvg.hu 2022).

Ukrajnáról is kevés szó esett, ezek azonban a szolidaritás a morális alapú segítségnyújtás, amelynek szimbolikus hasonlata volt, amikor a jelenlegi háborút és az 1956-os magyar forradalmat vetette össze Márki-Zay (vg.hu 2022). Ezen felül igyekezett Putyint „jellemtelennek”, „háborús bűnösnek” (ATV 2022), Zelenszkijt pedig hősnek beállítani megnyilvánulásaiban (Márki-Zay 2023a).

Ezen túl viszont kifejezetten nem foglalkozott a háborúval, amely illeszkedett a moralitásra alapuló érvrendszerére, hogy „nem akarja kampányra használni” a konfliktust (Telex 2022). Bár tüntetést is szervezett, amelynek címe is tisztán mutatja az értékválasztást (Márki-Zay 2022), nem ez lett a központi témája a kampánynak, és üzenetét beárnyékolta a katonai segítségnyújtásról tett kijelentése, amit

később a Fidesz is felhasznált a kampányában, elterelve a tényleges mondanivalóról a figyelmet (HVG 2022), később pedig szinte mindig csak Orbán elleni támadásként jelent meg Putyin (Márki-Zay 2023b). Vagyis nem Putyint értékelte, hanem ő maga volt a stigma, amellyel próbálta bekeretezni Orbán Viktor politikáját. Végso soron így nem Putyinról, hanem Orbánról beszélt.

Dobrev Klára is gyakran hangoztatta, hogy Orbán Viktor Putyin „kémje” (Hutter 2022), akinek a „barátsága” fontosabb, mint az ország jövője (Nagy 2023), és Putyin egyértelműen az „agresszor” a konfliktusban, akit hibáztatni lehet (Dobrev 2023a), sőt kifejezetten az ő háborúja – nem pedig Oroszországé (Dobrev 2024) és az orosz elnök háborús bűnököt követ el (Dobrev 2022). Bár a fő hangsúly azon volt, hogy Orbánt támadja, azonban magában is megjelent a Putyint el kell ítélni narratíva (Dobrev 2022).

Ezzel szemben az ukránok felé szolidáris, támogató hangnemet ütött meg, kiállt a jogaikért az Európai Parlamentben is (Dobrev 2023b). Kiemelten kezelte az ukrán menekültek kérdését, akiket be is fogadott 2022-ben a házába időlegesen (HF 2022).

Az ellenzéki orientáció-építés a következőképpen összegezhető a Pye-Verba nyomán: a háborúban van egy egyértelmű bűnös, az agresszor (kognitív elem), aki-nek az „utálatos” igazságtalanságát (affektív elem) az ukránok megsegítésével lehet orvosolni (orientációs elem). A kormány leváltása mint az agresszor szövetségese szintén az orientáció része.

A társadalom képe az orosz–ukrán háborúról

Az utolsó fejezetben azt mutatom be, hogy miként változott a társadalom véleménye a vizsgált időszakban a két háborúzó félről, illetve a háborúról magáról. Ehhez az időintervallumban készített magyarországi közvélemény-kutatásokat fogom össze-gezni.

Elöljáróban meg lehet állapítani, hogy a társadalom külpolitikai érdeklődése megnőtt a vizsgált időpontban, amely logikus a háború közelségéből kiindulva (Policy Solutions 2024). Ezt szerencsére a kutatóintézetek is lekövelték, így átfogó képet tudunk kapni arról, hogy miként változtak az orientációk a háborúzó felek kapcsán a 2022-es eszkaláció óta.

A Policy Solutions (PS) 2024-es felmérése kapcsán kiderül, hogy a táborokon belüli narratívaképzés sikeres volt, hiszen a kormánypártiak kifejezetten szeret-nének távolságot tartani az ukránoktól, míg az ellenzéki szavazóknál ugyanez figyelhető meg Oroszországgal kapcsolatban (Policy Solutions 2024: 30–33). Sőt, a Fidesz-szavazók inkább Oroszországot, az ellenzékiek inkább Ukrajnát látják ke-vésbé veszélyesnek az országra nézve, össztársadalmi szinten pedig szinte ugyan-úgy látják a két ország veszélyességét az emberek (Uo.: 34–36). A veszélyesség mel-lett, az is látszik, hogy a társadalom egyre inkább elzárkózik az ukránok segítése elől (Uo.: 47–53), illetve az ukrán menekültektől való elhatárolódás is egyre nagyobb.

A PS kitér Putyin megítélésére is: a társadalom ebben a kérdésben is megosz-tott és a társadalom fele háborús bűnös-ként gondol az orosz elnökre, másik felük nem fogadja el ezt a narratívát, és a kormánypárti, illetve ellenzéki szavazók között szignifikáns a különbség a kérdés kapcsán (Uo.: 62–63). Szintén sokatmondó adat,

hogy Zelenskijről és Putyinról a társadalom hasonló aránya vélekedik negatívan és pozitívan (Uo.: 84). Külön érdemes kiemelni, hogy ezt a narratívát „nyugatinak” írja az elemzés, holott ahogy azt az előző fejezetben is írtam, mind a két általam vizsgált prominens ellenzéki politikus is használta ezt a kifejezést Putyinra, ez mégsem volt annyira átütő, hogy az elemzőintézet nekik tulajdonítsa a narratívát.

Ezzel szemben a kutatás szerint a társadalom egyre inkább elfogadja azt az orosz narratívát – amelyet a Fidesz hivatalosan soha nem kommunikált –, hogy az ukránok népiertást követtek el a háborút megelőzően az oroszokkal szemben, amely kiprovokálta az orosz támadást (Uo.: 64–65).

Arra a kérdésre, hogy ki miatt folyik még a háború sokkal kisebb volt a társadalmi megosztottság az IDEA Intézet 2024 februári felmérése alapján. A háború eszkalációjának második évfordulóján publikált kutatás szerint a társadalom fele az oroszokat és 30 százaléka az ukránokat hibáztatja azért, hogy nem kötöttek békét (IDEA 2024). Ugyanígy már 2022-ben is inkább az oroszokat okolták a háború miatt, még ha nem is volt egyértelmű az oldalváltás, és sokan mindkét felet hibáztatták (Ivanov – Laruelle 2022: 12).

Külön érdemes kitérni Helena Ivanov és Marlene Laruelle 2022 szeptemberében felvett kutatására, amelyben azt is megkérdezték a magyar társadalomtól, hogy milyen magatartása legyen a magyaroknak a háborúban: támogassák Oroszországot, maradjanak neutrálisak vagy támogassák Ukrajnát (Uo.: 16–17). Nem meglepő módon a véleménnyel rendelkezők több mint kétharmada a semlegességet támogatta. Azonban érdekes, hogy a két korábban elemzett ellenzéki politikus pártszövetségének támogatói között is majdnem fele-fele arányban megoszlott az ukrán támogatók és a semlegességpárti álláspontot képviselők aránya. Vagyis a politikai elit nem tudta az üzenetét még a saját szavazói között sem dominánssá tenni.

Összességében elmondható, hogy a társadalom pártpolitikai alapon megosztott a háború szereplőinek megítélése kapcsán. Az aktorokkal – Putyin és Zelenskij – szemben elutasítóak ha saját politikusok is ebben a narratívában helyezik el őket, illetve a háború kitöréséről is a saját politikai oldaluk alapján formál véleményt. Viszont Magyarország reakciója kapcsán már nem volt ilyen sikeres a baloldali narratívaképzés és a Fidesz által használt „békenarratíva” a táborokon átnyúlóan tudott működni.

Azonban fontos kiemelni, hogy ezek a változások nem a mélyrétegi attitűdöket érintették, csupán távolabbról érintkezik az emberekkel a probléma. Az orientáció így nem első kézből tapasztaltak alapján valósul meg, illetve olyan szereplőkről (oroszok és ukránok) van szó, akik csak részben képzik a hazai közélet diskurzusának tárgyát. Ezen felül érdemes megemlíteni a „háborús fáradtságot”, amely pszichológiai jelenség nyomán az orientációk az idő múlásával változnak: a folytonos éberség és hírhözön immunissá, közömbössé teszi az embereket a témával kapcsolatban (Nagy 2023). Ez is magyarázza részben, hogy az idő múlásával miért váltak az emberek egyre közönyösebbé az ukránokkal szemben.

Az ellenzék sikertelenségének másik okához érdemes újra megvizsgálni a Werlin-Eckstein féle kritériumrendszert, amely szerintük szükséges a kultúra változtatásához: 1. Az ellenzéki kommunikációban nem sikerült decentralizálni a kommunikációt: Márki-Zay Péter nem tudta átengedni másoknak a fő narratíva közvetítését,

vagy ha igen, akkor az szétesett (Panyi et al. 2022), később pedig a külön pártok szétaprózódtak, így a centrumban lévő politikai erő nem maradt meg Dobrev Kláránál. Ezzel szemben a Fidesz narratívája bár lassan indult be, de konzekvens tudott lenni az alsóbb szinteken is a párt hierarchikus működése miatt (Kiss 2019), nem kitérve itt a háttérintézmények és megmondóemberek kérdésére, amely szintén merőben más mindkét oldalon. 2. A többi intézményrendszerrel alkotott kép nem csatlakozik az orientáció módosításához, ezért nem releváns ez a pont. 3. Közvetlenül nem volt szükség és nem is volt lehetséges jutalmakat és ösztönzőket alkalmazniuk a politikusoknak, azonban közvetett módon értelmezhetővé válik a szempont. A Fidesz kommunikációja leginkább a háborútól és egyéb negatív következményektől való félelemre épített – ezzel leginkább az orientáció érzelmi komponensére építve a változtatást. Ezzel szemben az ellenzék a morális helyességre, a helyes cselekedet szükségességére épített, amely kevésbé elemi szükséglet, illetve sokkal inkább az orientáció kognitív részét emeli ki. 4. A Fidesz és különösen Orbán Viktor legitimációja megkérdőjelezhetetlen volt a vizsgált időszakban a társadalom többsége által, ezzel szemben Márki-Zay Péternek a választások előtt – bár társadalmi felhatalmazása volt az előválasztás lévén (Portfolio 2021) – folyamatos küzdelmei voltak a többi ellenzéki párttal (Panyi et al. 2022) és a választási vereség őt és a többi ellenzéki pártot – köztük a DK-t is – delegitimálta a választók szemében is (Hajagos 2022). 5. Végül a flexibilitás kérdésében látszik, hogy az ellenzék a régi narratívájába („Orbán putyinista”) építette bele a történetet, míg a Fidesz radikálisabban formálta át a narratíváját a háború hatására – beemelve egy szomszédos ország államfőjét a belpolitikai csatározásba például – amely szintén hozzájárult a sikeréhez, bár az ellenzéknek sem az adaptációs képességén múlt a sikertelenség véleményem szerint. Vagyis látszik, hogy a felsorolt pontokban miként sikerült jobban működnie a fideszes kommunikációs működésnek, amely nagyban hozzájárult az orientáció formálásához.

Összegzés

A tanulmány célja annak bemutatása volt, hogy a politikai vezetők miként képesek befolyásolni a politikai kultúrát, különösen krízishelyzetekben. Az elméleti áttekintés rávilágított, hogy bár a politikai kultúra tehetetlensége nagy, a modern politikai „mérnökösödés” és a folyamatos válságállapotok (mint a háború) lehetőséget teremtenek az orientációk gyorsabb átformálására. A magyarországi orosz–ukrán konfliktus recepciójának vizsgálata igazolta, hogy a politikai elit narratívái – különösen a domináns kormánypárti kommunikáció – sikeresen keretezték át a választók attitűdjeit. Míg a konfliktus kezdetén a felelősség kérdése tisztább volt, a vizsgált időszak végére a társadalmi észlelés a pártpolitikai törésvonalak mentén polariződött.

A kormányzat sikeresen építette be a „béke vagy háború” és az ukránellenes elemeket a tábora orientációs rendszerébe, míg az ellenzék morális alapú, Putyin-ellenes keretezése kevésbé tudott dominánssá válni, sőt a saját táborán belül is megosztottságot mutatott. Ezzel szemben az is látszott, hogy az elaprózott ellenzéknek

nem sikerült a saját álláspontját – Ukrajna támogatása mint morális álláspont – még a saját szavazói körében sem teljes körűen elfogadtatnia, vagyis a narratívaképzése nem volt sikeres.

Ez arra enged következtetni, hogy a politikai kultúra formálása nem csupán spon-tán szocializációs folyamat, hanem az elit által vezérelt, stratégiai cselekvés is lehet, amelynek sikeressége nagyban függ a kommunikációs csatornák feletti kontrolltól és a narratívák koherenciájától, valamint a szereplők teljesítményétől.

Összességében elmondható, hogy a társadalom pártpolitikai alapon megosztott a háború szereplőinek megítélésében. Putyinnal és Zelenszkijjal szemben nagyobb az elutasítás azokban a politikai táborokban, amelyek vezető politikusai is negatív narratívában helyezik el őket; a háború kitöréséről alkotott véleményeket szintén erősen befolyásolja a pártpolitikai hovatartozás. Magyarország kíváncsatos reakciójával kapcsolatban ugyanakkor kevésbé bizonyult sikeresnek az ellenzéki narratíva-képzés, míg a Fidesz által használt „békenarratíva” a politikai táborokon átnyúlóan is működni tudott.

Irodalom

- 24.hu (2023): *Kijev kiakadt Orbán azon kijelentésén, hogy Oroszország nyeri a háborút és Ukrajna már most a senki földje*.
<https://24.hu/belfold/2023/01/28/ukrajna-oroszország-orban-haboru-senki-foldje/> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.).
- Abrahams, P. R. (2014): Value Change over a Third of a Century: The Evidence for Generational Replacement. In: Dalton, R. J., Welzer, C. (szerk.): *The Civic Culture Transformed*. Cambridge University Press, New York.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139600002.005>
- Akaliyski, P. (2021): Political Culture Research: Current Ontological and Epistemological Debates. *European Journal of Political Culture*, 1(1): 23–27.
- Allport, G. W. (1935): Attitudes. In: Murchison, C. (szerk.): *Handbook of Social Psychology*. Clark University Press, Worcester. 798–844.
- Almond, G. A. (2000): The Study of Political Culture. In: Crothers, L., Lockhart, C. (szerk.): *Culture and Politics – A Reader*. St. Martin Press, New York.
- Almond, G. A. – Verba, S. (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press, Princeton.
<https://doi.org/10.1515/9781400874569>
- Ash, G. T. – Krastev, I. – Leonard, M. (2023): *United West, divided from the rest: Global public opinion one year into Russia's war on Ukraine*.
<https://ecfr.eu/publication/united-west-divided-from-the-rest-global-public-opinion-one-year-into-russias-war-on-ukraine/> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.).
- ATV (2022): Márki-Zay: *Vlagyimir Putyin egy háborús bűnös*.
<https://www.youtube.com/watch?v=zZl9Yp3fj8I> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.).
- Aydin-Cakir, A. (2023): The varying effect of court-curbing: evidence from Hungary and Poland. *Journal of European Public Policy*, 31(5): 1179–1205.
<https://doi.org/10.1080/13501763.2023.2171089>

- Azizi, N. – Ahmadi, A. A. (2021): Changing dynamics of political culture. *International Journal of Social Science and Education Research*, 3(1): 56–58.
<https://doi.org/10.33545/26649845.2021.v3.i2a.31>
- Civil Liberties Union for Europe (Liberties) (2025): *Rule of Law Report 2025: Democracy in Decline*. Liberties.
- Cohen, A. K. (1955): *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Free Press, Glencoe, IL.
- Crothers, L. – Lockhart, C. (2000): Culture and Political Change. In: Crothers, L. – Lockhart, C. (szerk.): *Culture and Politics*. Palgrave Macmillan, New York. 304–306. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6>
- D’Anieri, P. (2019): *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108657044>
- Dobrev K. (2022): *Dobrev Klára bejegyzése az orosz szankciókról*.
<https://www.facebook.com/dobrevklara/posts/pfbid06BM7SppyBSbyARYayNfcZDZ9QXHkUGi13GMAaqQcWCKjN5BbLPodea3s9pojCC6yl> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Dobrev K. (2022): *Putyin háborús bűne*.
<https://www.facebook.com/dobrevklara/posts/504710237677746> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Dobrev K. (2023a): *Dobrev Klára bejegyzése a nemzetközi helyzetről és az EP-választásokról*.
<https://www.facebook.com/dobrevklara/posts/pfbid0xp1P4Zeh3GCU5hvdTF9A5vC4KwLDkYD9wyxrLzztSp8c5Xq29qc1eyDve8uzQr2zl> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Dobrev K. (2023b): *Dobrev Klára posztja a DK Ukrajna-politikájáról*.
<https://www.facebook.com/dobrevklara/posts/pfbid0bwdbSPvVvGkVbjVj9PBLNEaiGZuxie362wKw8h2CmbaQhzRDvkiSVuxVvSphgn3l> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Dobrev K. (2024): *Dobrev Klára posztja az Orbán-Putyin szövetségről*.
<https://www.facebook.com/dobrevklara/posts/pfbid0mVSH5MpjXA2fKBbPn3ZpQAWxdZN199AmPcDkYKv22wBThti77SxNv6WZNQShoJqRl> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Dudlák T. (2023): Béke minden áron? Oroszország ukrajnai inváziója a magyar kormány diskurzusában. *PÓLUSOK*, 4(2): 56–79. <https://doi.org/10.15170/PSK.2023.04.02.04>
- Eckstein, H. (2000): A Culturalist Theory of Political Change. In: Crothers, L. – Lockhart, C. (szerk.): *Culture and Politics*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6_17
- Elkins, D. J. – Simeon, R. E. B. (2000): A Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain? In: Crothers, L. – Lockhart, C. (szerk.): *Culture and Politics*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6_2
- Festinger, L. (1957): A theory of cognitive dissonance. Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503620766>
- Galeotti, M. (2019): *Armies of Russia’s War in Ukraine*. Routledge.

- Hajagos A. (2022): *Political Capital: A választás következményeiről – Kiteljesedhet az autokratikus berendezkedés.*
<https://hu.euronews.com/2022/04/04/political-capital-a-valasztas-kovetkezményeirel-kiteljesedhet-az-autokratikus-berendezkede> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- HF (2022): *Tizenkét ukrajnai menekültet fogadott be a Gyurcsány család.*
<https://index.hu/belfold/2022/03/03/gyurcsany-ferenc-dobrev-klara-demokratikus-koalicio-dk-menekultek-menekult-ukrajna-segitseg-csalad-be-fogadas/?token=f7108247651a25a81553c3dbc85f3500> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Hutter M. (2022): *Dobrev Klára: Orbán továbbra is Putyin előretolt helyőrsége.*
<https://hang.hu/magyar-hang-plusz/dobrev-klara-orban-tovabbra-is-putyin-eloretolt-helyorsege-138684> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- HVG (2022): *Márki-Zay Péter: Orbán Viktor Putyin európai helytartója.*
https://hvg.hu/itthon/20220227_MZP_Orban_Ukrajna (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- IDEA Intézet (2024): *A háború két év távlatából.*
https://www.facebook.com/ideaintezet/posts/pfbid02puejxk8REsKavhEuWdXxd2VidJiVh_zG2BVUYx_6AMz_mfRhQVoVcVCj8dCY3dt8bLxl (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Inglehart, R. (1977): *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics.* Princeton University Press.
- Katchanovski, I. (2025): *The Russia-Ukraine War and its Origins: From the Maidan to the Ukraine War.* Palgrave Macmillan
<https://doi.org/10.1007/978-3-031-98724-3>
- Kavanagh, D. (1985): *British Politics: Continuities and Change.* Oxford University Press, Oxford.
- Kerényi G. (2022): *Napi kampány: „Ruszkik haza” – Rárepült az ellenzék Orbán Putyin-barát politikájára.*
<https://www.szabadeuropa.hu/a/napi-kampany-ruszkik-haza-rarepult-az-ellenzek-orban-putyin-barat-politikajara/31722348.html> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- Kiss B. (2019): *A nemzeti-polgári centrum politikai kommunikációja.* In: Kiss B. (szerk.): *A centralizáció évei: Kormányzás és politikai kommunikáció Magyarországon, 2010–2018.* MTA TK PTI. 10–69.
- kormany.hu (2022): *Háborús helyzetben stratégiai nyugalomra van szükség.*
<https://kormany.hu/hirek/haborus-helyzetben-strategiai-nyugalomra-van-szukseg> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- Kvit, S. (2014): *The Ideology of the Euromaidan. Social, Health and Communication Studies Journal, 1(1): 27–39.* <https://doi.org/10.22230/cjc.2014v39n3a2830>
- M1 – Híradó (2022a): *Orbán Viktor miniszterelnök és Vlagyimir Putyin orosz elnök sajtótájékoztatója.*
<https://www.youtube.com/watch?v=zIUrvGVGcQI> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- M1 – Híradó (2022b): *Választás 2022 – Orbán Viktor győzelmi beszéde.*
<https://www.youtube.com/watch?v=l2lCKstcXq8> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

- Magyari P. (2022): *Orbán Viktor, a magányos galamb*.
<https://444.hu/2022/07/05/orban-viktor-a-maganyos-galamb> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- Mannheim K. (1983): A generációk problémája. In: Mannheim K. (szerk.): *Tanulmányok a szociológia és a társadalomelmélet köréből*. Gondolat Kiadó. 212–265.
- Márki-Zay P. (2022): *Putyin ellen, Ukrajna mellett, tüntetés*.
<https://www.facebook.com/events/320800080015233/> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Márki-Zay P. (2023a): *Putyin vagy Zelenszkij*.
<https://www.facebook.com/markizaypeter/posts/pfbid02GFBcT4jxp4QEFDPCdWrnDS1FDGQgEN7WdFgzN2AvpLJLmgMEFnhQmYpjrDBg1EJgl> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Márki-Zay P. (2023b): *A Fidesz úgy táncol...*
<https://www.facebook.com/markizaypeter/posts/pfbid0kLvJWhYtJfDjJPHMW9Vx2aNxvVj3mo oLk1CEcy6n54BLp6Y3WlsntdAKYpGChzVl> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Nagy G. M. (2023): *Dobrev Klára: Orbán Viktor ma már nem a Fidesz, hanem a NER elnöke*.
<https://24.hu/belfold/2023/10/31/dobrev-klara-orban-viktor-ner-ellenzek-interju/> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Nagy N. (2023): *Belefáradtunk a háborús hírekbe, ez pedig az oroszok kezére játszik*.
<https://telex.hu/techtud/2023/07/21/haborus-faradtság-ptsd-stressz-orosz-ukran-haboru-pszichologia> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Népszava (2014): *A Putyin pincsije „cím” nem elég, pekingi öleb is lehet Orbán*.
https://nepszava.hu/1010642_a-putyin-pincsije-cim-nem-eleg-pekingi-oleb-is-lehet-orban (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- Népszava (2023): *Szijjártó: Ukrajna EU-tagsága nem jöhet szóba, azzal az EU-nak sok kára lenne*.
https://nepszava.hu/3214828_szijjarto-peter-ukrajna-eu-tagjeloltseg-orosz-ukran-haboru (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- Orbán V. (2022): *Nem hagyjuk, hogy a háború árát a magyar családokkal fizetessék meg*. <https://www.facebook.com/orbanviktor/videos/362545929066191> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- Origo.hu (2023): *Szijjártó Péter: muszáj fellépni a jogfosztás ellen, mert a kárpátaljai magyarok számítanak ránk*. Elérhető:
<https://www.origo.hu/itthon/2023/02/szijjarto-karpatalja-jogfosztas-fizikai-valosag> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- Panyi Sz. – Pethő A. – Szabó A. – Matyasovszki F. – Szőke D. (2022): *Ilyen volt belülről az ellenzéki kampány összeomlása*. Elérhető:
<https://www.direkt36.hu/ilyen-volt-belulrol-az-ellenzeki-kampany-osszeomlása/> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- Ploszka, A. (2024): Strategic Litigation in a Time of Populism: Poland’s Experience. *German Law Journal*, 25(6): 893–909. <https://doi.org/10.1017/glj.2024.62>

- Policy Solutions (2024): *Világ magyar szemmel 2024*.
https://www.policysolutions.hu/hu/hirek/648/vilag_magyar_szemmel_2024
 (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Portfolio (2021): *Megszületett az ellenzéki előválasztás végeredménye*.
<https://www.portfolio.hu/gazdasag/20211001/megszuletett-az-ellenzeki-elovalasztas-vegeredmenye-503200> (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
- Pye, L. W. – Verba, S. (1965): *Political culture and political development*. Princeton University Press, Princeton, NJ. <https://doi.org/10.1515/9781400875320>
- Rotberg, R. I. (2012): *Transformative Political Leadership: Making a Difference in the Developing World*. University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226729008.001.0001>
- Rustow, D. A. (1957): New Horizons for Comparative Politics. *World Politics*, 9(4): 530–549. <https://doi.org/10.2307/2009423>
- Schlett I. (2018): *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1. Századvég*, Budapest.
- Siaroff, A. (2013): *Comparing Political Regimes: A Thematic Introduction to Comparative Politics*, Third Edition. University of Toronto Press.
<https://doi.org/10.3138/9781442607019>
- Soutphommasane, T. – Stears, M. (2022): Fear, freedom and political culture during COVID-19. *Monash bioethics review*, 40(1): 110–119.
<https://doi.org/10.1007/s40592-022-00157-5>
- Street, J. (1994): Political Culture-from Civic Culture to Mass Culture. *British Journal of Political Science*, 24(1): 95–113. <https://doi.org/10.1017/S0007123400006803>
- Szente Z. (2022): Constitutional Changes in Populist Times in Central and Eastern Europe. *Review of Central and East European Law*, 47(1): 12–43.
<https://doi.org/10.1163/15730352-47010001>
- Szűcs J. (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történeti Szemle*, 23(3): 313–359.
- Telex (2022): *Orbán Putyin-barát politikája miatt tüntet az ellenzék a Várban, a Nemzetközi Beruházási Banknál*.
<https://telex.hu/belfold/2022/03/01/orosz-ukran-haboru-budapest-nemzetkozi-beruhazasi-bank-ellenzek-tuntetes-marki-zay-peter> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- Thalberg, K. – Defard, C. – Chopin, T. (2025): *The European Green Deal in the face of rising radical right-wing populism* (Policy Paper 296). Institut Jacques Delors.
- Tóka G. (2025): *A közvélemény-kutatások alapján felállított legvalószínűbb listás eredményei az egyes pártoknak*.
<https://www.facebook.com/valasztasi.kalauz/posts/pfbid0NHrifpTMQ6F8rb9yzCVcS6YZHLL7xeePBjpf ny7wftjWRgKxjLbb3MVVu9mJKNxl> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- VG.hu (2022): Márki-Zay: *A mi háborúkat vívja Ukrajna*.
<https://www.vg.hu/kozelet/2022/04/marki-zay-a-mi-haborunkat-vivja-ukrajna> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
- Vinjamuri, L. (2025): *Competing visions of international order*. Chatham House.

- Voinea, C. F. (2019): Political culture research: dilemmas and trends. *Prologue to the special issue Qual Quant*, 54: 361–382.
<https://doi.org/10.1007/s11135-019-00943-0>
- Werlin, H. H. – Eckstein, H. (1990): Political Culture and Political Change. *The American Political Science Review*, 84(1): 249–259. <https://doi.org/10.2307/1963642>
- Zhang, D. (2023): *Draining the Swamp? Populist Leadership and Corruption*. Social Science Research Network.
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4872320> (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)